

Bizalom a kultúrák összeolvadásában?

Kritikai megjegyzések a korunk változásaihoz való viszonyulás három alapmodelljéről

A tanulmány globális világunk átalakulásának kulturális dimenzióját állítja reflektorfénybe. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen lesz a jövő társadalma. Mely paradigma szerint alakulnak a kultúrák közti találkozások? Sikerül-e integrálni az Európába százezrével érkező bevándorlók tömegeit? Az írás röviden számba veszi és nagyobb történelmi összefüggésbe helyezi azt a nyugati társadalomban ma zajló, globális léptékű kulturális változásokat. Ezután válaszolja azt a három alapvető paradigmát, amelyekkel a humán és társadalomtudományokban a kultúrák közti találkozást leggyakrabban modellezni szokás (kozmpolitizmus, protekcionizmus, a kultúrák összeolvadásába vetett bizalom). A szerző szerint a változásokat egyoldalúan pozitív ígéretnek tekintő hozzáállás éppúgy téves, mint az, amely az új tendenciákban kizárólag fenyegetést lát. A kialakult helyzet kiegyensúlyozott és árnyalt tárgyalására van szükség. Azt a nézetet képviseli, mely szerint a kultúrák közti találkozás modellezésére Ferenc pápa javaslata legalábbis megfontolásra érdemes: a modern világtól való elzárkózás és az annak való behódolás helyett tevékeny, együttérzéstől, illetve szolidaritástól vezérelt együttműködésre van szükség. A megoldáshoz tehát spirituális belátások segítenek közelebb.

Kulcsszavak: *kozmpolitizmus, protekcionizmus, a kultúrák összeolvadásába vetett bizalom, együttérzés, szolidaritás, együttműködés, Ferenc pápa, spirituális belátások.*

Vajon milyen lesz a jövő társadalma? Mely paradigma szerint alakulnak a kultúrák közti találkozások? Sikerül-e integrálni az Európába százezrével érkező bevándorlók tömegeit? Olyan kérdések ezek, amelyeknek megválaszolására aligha vállalkozhat egyetlen tanulmány. S az ok nem is csupán terjedelmi. A válaszhoz ugyanis áttekinthetetlenül sok adat integrálására, sőt talán a jövőbe látás képességére is szükség volna. E készségek híján mindössze az tűnik megvalósíthatónak – s bizony ez is ambiciózus tervezet –, hogy elsőként röviden számba vegyem és nagyobb történelmi összefüggésbe helyezzem a nyugati társadalomban ma zajló, globális léptékű kulturális változásokat. Ezután válaszolni fogom azt a három alapvető paradigmát, amelyekkel a humán és társadalomtudományokban a kultúrák közti találkozást leggyakrabban modellezni szokás. Ezeket itt *kozmpolitizmusnak, protekcionizmusnak, valamint a kultúrák összeolvadásába vetett bizalomnak* fogom nevezni. A többféle lehetséges elnevezés közül azért választottam ezeket, mert úgy tűnik, szerencsésen tükrözik az általam javasolt álláspontot, és azt is, amitől el kívánok határolódní. (Hasznosnak tűnt az ismertetésbe betoldani a fenti álláspontok etikai alapelveiről szóló kitérőt is.)

Megelőlegezve: nézetem szerint a változásokat egyoldalúan pozitív ígéretnek tekintő hozzáállás éppúgy téves, mint az, amely az új tendenciákban kizárólag fenyegetést lát. A képnél összetettebb. Egyrészt óvakodnunk kell a bezárkózó magatartástól, másrészt őszintén

el kell ismernünk, hogy a gazdasági, társadalmi és technológiai átalakulások, a modernizáció, valamint a globalizáció (amely a jelenleg zajló folyamatok motorjának számít) számos olyan súlyos problémát is kitermelt, melyre egyelőre nem találtunk megoldást. A kialakult helyzet kiegyensúlyozott és árnyalt tárgyalására van tehát szükség. E helyt nem térhetek ki részletesen az aktuálpolitikai kérdésekre (migránsválság, integrációs problémák), bár természetesen lehetetlen teljesen eltekinteni tőlük, hiszen minden társadalmi és politikai diskurzus állandó hátterét képezik. Néhány javaslatot ezekkel kapcsolatban is megkockáztatok.

E tanulmány globális világunk átalakulásának *kulturális* dimenzióját igyekszik reflektorfénybe állítani. A „kultúra” fogalmát a továbbiakban némiképp elnagyoltan használom, nagyjából a társadalomtudományokban megszokott jelentésben, azaz az átlagemberek nézeteinek, értékeinek és életstílusának összességét értem rajta, ahogyan ezek a jelenségek a mindennapokban előfordulnak.¹ A befejező részben azt a nézetet fogom képviselni, mely szerint a kultúráközi találkozás modellezésére Ferenc pápa javaslata legalábbis megfontolásra érdemes: a modern világtól való elzárkózás (protekciónizmus) vagy az annak való behódolás (kozmpolitizmus) helyett *tevékeny, együttérzéstől, illetve szolidaritástól vezérelt együttműködésre* van szükség. A megoldáshoz tehát spirituális belátások segítenek közelebb.

A POSZTINDUSZTRIÁLIS KORSZAK: EGY TÖRTÉNELMI PARADIGMAVÁLTÁS ELŐZMÉNYEI ÉS HATÁSAI

Tempori mutantur et nos mutamur in illis: változnak az idők, és velük változunk mi is – váltották a régiek. Való igaz: az emberiség történelme során nem múlt el olyan század, hogy ne történtek volna mélyreható változások a kultúrában és az emberek életformájában. Egyes korokban azonban az átalakulási folyamatok gyorsabbak, nyilvánvalóbbak és radikálisabbak, mint máskor. Ennek jele, ha egyszerre változnak meg olyan alapvető viszonyulások, amelyek a társadalom egészét jellemzik: például ha új technikai felfedezések látnak napvilágot, ha korábban nem használt energiaforrásokat vonnak be a termelésbe, ha a vidéki életformát felváltja a városi, illetve, ha – ezzel összefüggésben – emberek milliói számára változik meg a munkavégző tevékenység, stb. Ilyenkor korszakos jellegű változásról, *paradigmaváltásról* beszélhetünk.²

Ez történt körülbelül hat-hétezer évvel ezelőtt Mezopotámiában. Az emberiség történetében talán először, a földművelési ismeretek gyarapodása révén tartós táplálékefelesleg alakult ki, amely lehetővé tette a városok kialakulását. Az ekkoriban feltalált pénz és az írás segítségével kiterjedt kereskedelem szerveződött, a tudás továbbadására pedig létrejöttek az iskolák. E technikai és kulturális átalakulások révén a Tigris és az Eufrátesz folyók között, a „termékeny félhold” térségében kialakultak a mezőgazdaságra épülő társadalmak: beköszöntött az emberiség történelmének *mezőgazdasági* fázisa.

¹ Vö. K. TANNER: *Theories of Culture. A New Agenda for Theology*, Fortress, Minneapolis, 1997. ■ ² Mint ismeretes, a szó *Thomas Kuhn* amerikai tudománytörténész eredetileg 1962-ben megjelent könyve nyomán jött divatba a társadalomtudományokban és a filozófiában (vö. T. KUHN: *A tudományos forradalmak szerkezete*, Osiris, Budapest, 2000). A fogalom itt köznyelvi értelemben szerepel.

Hosszú évezredekkel kellett várni a következő hasonló jelentőségű, korszakos változásig: 1769-ben Angliában *James Watt* megalkotta a gőzgépet: innentől szokás számítani az ipari forradalom kezdetét. E találmány valóban a mezőgazdaság feltalálásához hasonló korszakos változást indított be. Munkába állításával kibontakozott a gyáripár (iparcikkek tömegméretű termelése), amely történelmi léptékkel mérve igen rövid idő leforgása alatt gyökeresen átalakította az addig ismert társadalmi és államszervezetet, végül pedig az egész nyugati kultúra megváltozásához vezetett. A falvakból óriási embertömegek áramlottak a felduzzadt városokba, kialakult a munkásosztály, valamint a termelés és fogyasztás dialektikájára épülő modern társadalom. Mivel az átalakulás fokozatosan az egész világot meghódította, úgy is fogalmazhatunk, hogy az emberiség belépett történelmének *ipari* korszakába.

Sok előjel mutat arra, hogy az elmúlt időszak korszakos változásai ma újabb fordulatot készítenek elő. Ilyen jelek – várhatóan egy újabb történelmi léptékű paradigmaváltás szimptomái – legkésőbb a múlt század eleje óta a szellemi élet legkülönbözőbb területein mutatkoznak. Az átalakulás emblematikus példáit találjuk a nagy értelemalkotó rendszerek (a tudományok, a művészetek és a vallás) területén. Hogy csak néhány szembevetendő példát említsünk: *Freud* megalkotta a pszichoanalízist (1900), *Einstein* relativitáselmélete pedig (1905) új alapokra helyezte a fizikát. *Picasso* megteremtette a kubizmust (1907), *Stravinsky* pedig a modern zenét (1913). *Kurt Gödel* bécsi matematikus révén megdőlt a matematika önellentmondás-mentességének *Arisztotelész* óta érinthetetlennek látszó tétele (1921), *Heisenberg* kutatásai (1925–27) pedig megvetették a kvantumfizika alapjait, és átalakították a korábbi newtoni szemléletet. *Heidegger* a filozófia terén okozott valóságos földindulást, hiszen fő műve, a *Lét és idő* (1927) megjelentetésével megingott a korábban egyeduralgónak számító modern, karteziánus nézőpont. A vallási élet terén pedig a II. vatikáni zsinat (1962–65) nyitott utat a felvilágosodás eredményei integrálásának irányába a katolikus egyházon belül.

A művészetek és a tudományok fejlődése továbbra is gyorsuló ütemben folyik. *Le Corbusier* munkássága nyomán megszületett a modernizmus az építészetben (1928–31), s azóta a legkülönbözőbb stílusok váltják egymást gyors egymásutánban. Korunkat ennél jobban csak a technika fejlődése jellemzi: Chicagóban *Enrico Fermi* megalkotta az első nukleáris reaktort (1942), *Neil Armstrong* pedig az emberiség történetében óriásinak számító „kis lépést” tett a Holdon (1969). És akkor még nem is említettük az internetet, amely napjainkban is emberek százmillióinak életmódját és a tudáshoz való hozzáférését alakítja át, mégpedig soha nem látott tempóban.³

A szellemi élet területén zajló változásokat makroléptékű folyamatok kísérik. Közülük elegendő csupán néhányat megemlíteni: a *városiasodás* szinte exponenciális ütemben folytatódik, és pedig planetáris méretekben (ma a világ népességének több mint a fele városokban él, míg az ipari forradalom idején ez az arány mindössze tizennégy százalék volt); szembeötlő folyamat az *életidő kitolódása* (alig néhány generáció alatt az átlagéletkor gyakorlatilag megduplázódott); a *demográfiai robbanás* (az 1700-as évek közepén körülbelül

3 E felsorolást nagyrészt *Domenico De Masi* olasz szociológustól vettem át. Vö. például D. DE MASI: *Mappa mundi. Modelli di vita per una società senza orientamento*, Bur, Milano, 2013.

hétszázötvenezer ember élt a földön, ma pedig már hétmilliárdan vagyunk); az *általános tankötelezettség* (amely mára csaknem a világ minden országában érvényes, legalábbis papíron); a *szekularizáció* (az abszolút monarchiákat és a konfesszionális államot világszerte a legtöbbször szekuláris alkotmányos demokráciák váltják fel); a *globalizáció*, együtt a *tömegmédiá* elterjedésével (a televíziótól az internetig); valamint a *tudományos és technológiai* fejlődés (valóságos forradalom a közlekedés és a digitális hírközlés terén) stb. Nem megalapozatlan tehát az állítás, miszerint új formáció van kialakulóban, amelyet jobb szó híján alább *posztindusztriális* társadalomnak nevezünk.

Milyen következményei vannak e változásoknak a különböző kultúrákra nézve? A válasz természetesen nagyban függ attól, hogy milyen modell szerint képzeljük el a jövőt. Az első paradigma értelmében a kultúrák végső soron az egységesülés felé tartanak, s ennek mintája az USA mai társadalma.⁴

KOZMOPOLITIZMUS:

A KULTÚRÁK AMERIKANIZÁLÓDÁSÁNAK HIPOTÉZISE

Létezik egy olyan világnézet, amelynek hívei korunk változásaiban egyértelmű haladást (gazdasági, társadalmi és erkölcsi előrelépést, többé-kevésbé diadalmas előremenetelt) látnak. Szerintük a fejlődésnek abba az irányba kell folytatódnia, amelyet a „legfejlettebb világ”, vagyis az Amerikai Egyesült Államok mutat. Őket a „kozmpolitizmus” híveinek mondhatjuk.

A kozmpoliták szerint a globális változások alapvetően pozitív irányba tartanak. Empirikus adatokra hivatkozva állítják, hogy az elmúlt évtizedekben sok téren jelentős előrelépés történt: a tudomány haladása számos, korábban biztos halált jelentő betegségre találta meg a gyógyírt; a technológia révén a bolygót behálózza az internet, ami forradalmasította az információhoz való hozzáférést, és megkönnyítette, hogy az emberek (virtuális) kapcsolatba lépjenek egymással; a közoktatás bevezetése révén az egész világon emelkedtek az írástudás mutatói (mind a nők, mind a férfiak körében), ami a világszinten való versenyképesség első számú feltétele; végül, de nem utolsósorban pedig emberek százmilliói emelkedtek ki a szegénységből (különösen Délkelet-Ázsiában). A kozmpoliták szerint mindez elsősorban a neoliberais gazdaságpolitika bevezetésének (azaz a piacok liberalizálásának és a kereskedelmi korlátok lebontásának) köszönhető. Globális viszonylatban a demokratikus államforma terjedése számszerű adatokkal is bizonyítható, és egyfajta planetáris tudatosság van terjedőben.⁵ A külföldi befektetési kedv növekedése számos országban szintén a posztindusztriális kor változásainak (globalizáció, városiasodás, új tudományos technológiák, általános tankötelezettség, nagyobb társadalmi stabilitás stb.) mellékterméke. A humanitárius segélyezés is mindinkább nemzetek felettivé vált: a nem kormányzati szervek (NGO-k)

4 Az alábbi elemzés fő forrásai: P. L. BERGER: Introduction. The Cultural Dynamics of Globalization, in P. L. BERGER – S. P. HUNTINGTON: *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*, Oxford University Press, Oxford, 2002, 1–16. D. A. FRASER: Globalization, in W. A. DYRNESS – V.-M. KÄRKKÄINEN (szerk.): *Global Dictionary of Theology. A Resource for the Worldwide Church*, InterVarsity Press, Downers Grove, 2008, 336–343. ■ 5 Vö. A. GIDDENS: *Runaway World. How Globalization is Reshaping Our Lives*, Profile, London, 1999.

mind nagyobb számban közreműködnek a természeti katasztrófák következményeinek elhárításában, és világszerte hatékonyan képesek egészségügyi támogatást nyújtani a rászorulóknak (például a himlő, a kolera, az ebola vagy az AIDS-járvány megfékezése terén).

Persze a technokrata és kozmopolita elit tagjai nagyon is tudatában vannak, hogy még nincs itt a Kánaán, ám szerintük az emberiség előtt tornyosuló akadályok a világ további egységesülésével szinte automatikusan elhárulnak. A tudomány diadalmas előrehaladása, az új technológiák már eddig is sikeresen csökkentették az áruk szállításának költségeit; most a telekommunikáció (az internet és a telefónia) költségeit kell radikálisan mérsékelni. Ez tovább fogja gyorsítani a nemzetgazdaságok „államtalanítását” (*denationalization*): végre megszabadul a világ ezen idejétmúlt regionális szervezet, feudális maradvány (az állam) gyámkodásától. A nemzetek felett zajló pénzügyi akciók, a globális hatósugarú „multik” termelési és kereskedelmi tevékenysége folytán tovább csökken majd a nemzet-államok szerepe, ami kívánatos cél. Ha ugyanis a multinacionális konszernek és korporációk szabadon, az állami megszorításoktól mentesen versenghetnek egymással, a globális piac működése még több előnyt hozhat a világ számára.

De vajon találó ez a terápiás javaslat a globalizálódó világ betegségeire? A kozmopolita paradigma valóban megoldás a posztindusztriális társadalom alapproblémáira? Képesek leszünk ezen az úton túllépni az önzésünkön, és lehetővé válik a szegénység, valamint a háborúk megszüntetése? A piac amerikai mintára történő liberalizálása és a szabad gazdasági versenyfeltételek biztosítása csakugyan garantálhatja az emberiség felemelkedését, és elvezet egy gyökerében demokratikus, harmonikusan működő világhoz? Garanciát nyerhetünk így az egyetemes emberi jogokra és a nemzetek közötti zavartalan együttműködésre és egyetértésre?

Mintha mégsem volna olyan egyszerű a válasz ezekre a kérdésekre, mint ahogyan a kozmopoliták sugallják. A transznacionális szervezetek az 1970-es évektől valóban gomba módra szaporodtak, és csakugyan lényegesen hozzájárultak egy emberibb világ kialakulásához. A kozmopolita globalizmus hívei azonban – úgy tűnik – túlzott derülátással értékelik az aktuális állapotokat. Bár találunk némi alapot arra, hogy örömmel üdvözljük a változásokat, aligha mondhatjuk, hogy azok szükségképpen és elkerülhetetlenül az élet-színvonal emelkedését és az emberiség egészének jóllétét hoznák magukkal. A világ „kinyílása” (vagy „összezsugorodása”) ugyan valóban képes hozzájárulni saját kultúránk beszűkítő, parokiális szemléletének meghaladásához, ám joggal kételkedhetünk abban, hogy az egyetemes világkultúra, amely felé a kozmopoliták szerint haladunk, minden tekintetben a lokálisnál magasabb rendű lesz, és gazdagodásunkra szolgál. Talán csakugyan minden embernek hivatása, hogy „világpolgárrá” legyen (legalábbis a széleslátókörűség értelmében), ám a „kapitalista vasfüggöny” legördülése reális félelem: aligha mondhatjuk, hogy a jelenlegi globális gazdasági berendezkedés volna minden idők legjobb és tovább immár nem tökéletesíthető (alternatíva nélküli) modellje. Máris jól láthatók például annak jelei, hogy a globális változások a lokális kultúrák egységesülését (homogenizációját), azaz végső soron elsőkélyesedését („mcdonaldizációját”) vonják maguk után. A nemzeti identitás jelentőségének csökkenése vagy elvesztése sem olyan egyértelmű vívmány, mint amilyenek a kozmopoliták szeretnék beállítani, hiszen negatívan érinti a helyi (és az állami) szuverenitást. Márpedig egyedül ennek megőrzése révén várhatunk valamiféle védelmet a globális változások árnyoldalaival szemben. Legyünk realisták: ugyan melyik

globális munkaadó fogja érdekei ellenében igazságos arányban emelni a munkabéreket, hacsak a szakszervezetek vagy az állam nem gyakorol rá nyomást ilyen irányban? Egy globális szereplő egyáltalán nem érdekelt abban, hogy anyagi áldozatok árán javítson a munkakörülményeken, és szíven viselje a helyi természeti környezet megóvását.

Anélkül, hogy összeesküvés-elméletek csapdájába esnénk, bizvást elismerhetjük, hogy a tőkés nagyvállalatok humanitárius retorikájának leple alatt gyakran rejtett érdekek hatnak: a gazdasági, pénzügyi és politikai elit planetáris hatalmának megőrzése érdekében igyekszik annak törvényes feltételeit is megteremteni, hogy (a média segítségével) alárendelje a nemzetállamokat és a különböző lokális kultúrákat az általa helyesnek tartott globális gazdasági irányvonalaknak. A kozmopoliták korlátozni igyekeznek az állam hatalmát, mivel joggal ismerik fel abban tevékenységük legfőbb természetes akadályát. Csakhogy *mindenki* veszítene (s így természetesen végső soron ők maguk is), ha törekvéseiket siker koronázná. Ez legalább három okkal indokolható:

1. Először is mert egy ilyen új, nemzetek feletti hatalmi elit senkinek sem tartoznék számadással, márpedig a számonkérhetőség (*accountability*) hiánya ellentétes a demokrácia alapelveivel, és így az alkotmányos demokráciák gyengítéséhez, eróziójához vezetne.
2. Másodsor a kozmopolita alapelvek (a neoliberais gazdaságpolitika, a fékek és ellen-súlyok nélküli globalizáció stb.) valóban a kulturális „elszürkülésnek”, homogenizációnak kedveznek, azaz egyfajta „lapos világ” (*flat world*) kialakulását támogatják, ahelyett, hogy a helyi (lokális) és a nemzetek feletti (globális) kultúrák hatásainak dinamikus egyensúlyát mozdítanák elő. (A két irányban, lokálisan és globálisan ható folyamatokat gyakran jelölik a „glokalizáció” [*glocalization*] neologizmussal.)
3. Végül a jelenleg is zajló globális változások ténylegesen korlátozzák az egyes nemzetállamok önálló mozgásterét a nemzetközi viszonyok bonyolult rendszerén belül, márpedig ez egyre inkább azzal fenyeget, hogy megfosztja természetes kulturális immunrendszerétől az egyént, aki így teljesen kiszolgáltatottjává válik a kizsákmányoló érdekeknek. Ha így áll a helyzet, akkor vajon a radikális elzárkózás és a lokális érdekek mindenekelőtti védelme volna a megoldás?

PROTEKCIONIZMUS: AZ ELSZIGETELŐDÉS KÍSÉRTÉSE

Természetesen létezik a fentivel ellentétes reakció és modell is a posztindusztriális kor változásaira. A vallások, nemzetek és kultúrák közötti találkozások kétségkívül mind hétköznapiabbá válnak, és ez sokakból félelmet vált ki. E félelemtől vezetettve egyesek – ha csak tehetnének – legszívesebben az elzárkózást választanák a világ többi részétől, és minden rendelkezésükre álló eszközzel a helyi kultúra, valamint a régi értékek *védelmét* tűzik zászlajukra. Ezért joggal nevezhetjük őket „protektionistáknak”.

E védekező hozzáállás képviselőinek közös jellemzője, hogy a változások kapcsán elsősorban – ha ugyan nem kizárólag – a negatív elemekre koncentrálnak. A protektionisták szerint a jelenleg zajló változások (kivált a globalizáció, a városiasodás, a tudománystechnológiai fejlődés stb.) tönkreteszik a hazai gazdaságot, kizárólag a piacot ellenőrző pénzügyi elit érdekeit szolgálják, elmélyítik a korrupciót, növelik a munkanélküliséget, pusztítják a környezetet, megkönnyítik a szervezett nemzetközi bűnözést (a globális kábítószer-kereskedelmet, a pénzmosást, a prostitúciót, a csempészetet, például az illegális

fegyverkereskedelmet), támogatják a terrorizmust, s így nagyjából-egészében az egyén és a társadalom lerombolása irányában hatnak. A protekcionizmus híveinek vádirata hosszú: a globalizáció lehetetlenné teszi a vidéki farmerek életformáját, és kizárólag a multinacionális vállalatoknak kedvez; a kapitalizmus üzleti alapra helyezi az egészségügyet, s ezzel megfosztja a szegényeket a megfizethető gyógyszerekhez való hozzájutástól; hatására csökken a fizetések reálértéke és a munka minősége, növekszik viszont a gazdasági bizonytalanság; válságba kerül a hagyományos értelemben vett nemzetállam, a világ pedig győztesekre és vesztesekre oszlik (mind a társadalmon belül, mind az országok közötti viszonylatban). Az uralkodó gazdasági trendek – így szól a vád – csak az egyéni mohóságot támogatják, és lerombolják az egyént, valamint kultúráját. Összegezve tehát: a posztindusztriális kor változásai végső soron a kapzsiságra épülő rablókapitalizmus malmára hajtják a vizet, amennyiben kizárólag a hegemoniát gyakorló gazdag államok és azok haszonélvező kapitalista elitje érdekeit szolgálják. Azokét, akik igazságtalan és drákói törvényeket igyekeznek ráerőltetni a világ többi részére, hogy globális hatalmukat biztosítsák.

Ezek kétségkívül erős állítások. Akkor szolgáltatunk igazságot a protekcionistaknak, ha elismerjük és zsevételük igazségeleimet, ám náluk árnyaltabban értékelünk. A globális gazdasági rendszer (legalábbis annak jelenlegi formájában) valóban veszélyezteti a demokráciát, a kulturális különbözőséget, sőt általában a földi élet alapfeltételeit. Az érvényben lévő kapitalista gazdasági paradigma csupán olyan áron képes a föld csekély hányada számára bőséget teremteni, hogy közben a végsőkig kihasználja a bolygó kapacitását, amely az élet feltétele, és ezzel a bioszféra természetes korlátait feszegeti. Ez máris a fajok és természetes élőhelyeik elpusztításához, a biodiverzitás csökkenéséhez vezetett, ám a folyamatok folytatódása esetén globális léptékben kerül veszélybe bolygónk regenerálódóképessége és életet támogató egész rendszere (az ökoszisztéma). Botrányos, hogy fokozatosan nő a szegények és gazdagok közötti szakadék: az elvégzett munka, a felhasznált erőforrások (föld, levegő, ásványi kincsek) és a sorompóba állított értelmiségiek kreativitása is mind-mind csak kevesek gazdagságát és jólétét szolgálja, miközben a többség érdekei háttérbe szorulnak.

Kelet-Közép-Európa történelmi tapasztalata, hogy a kommunizmus képtelen a hatékony termelésre, a javak igazságos elosztása terén azonban – meglehet – van mit tanulni tőle. Nyugat-Európa és a „szabad világ” történelmi tapasztalata ezzel szemben, hogy a neoliberais gazdasággal úgymond fordított a helyzet: az képes ugyan a termelés hatékonyságát maximalizálni, ám a megtermelt javak és a nyereség igazságos elosztása terén súlyos hiányosságokat mutat. Ideológiája pénzimádó szemlélethez és egyre mélyülő válságokhoz (ökológiai krízishez és a munkanélküliség miatt fokozatosan élesedő társadalmi feszültségekhez, marxista kifejezéssel „osztályellentétekhez”) vezet. *Michael Sandel* vezető amerikai társadalomfilozófus – aki aligha illethető a marxizmus vádjával – joggal hangsúlyozza, hogy a kapitalizmus jelenlegi formája észrevétlenül oda vezetett, hogy kulturális környezetünk – akarataink ellenére, és anélkül, hogy demokratikus társadalmi vita előzte volna meg – többé-kevésbé szabályozott „piacgazdaságból” (*market economy*) „piactársadalommá” (*market society*) alakul át.⁶ Ez annyit jelent, hogy a gazdaság dominanciája fokozatosan uralma alá vonta az emberi élet más szféráit is: a vallást, a családot, a politikát,

6 Vö. M. J. SANDEL: *What Money Can't Buy. The Moral Limits of Markets*, Farrar, New York, 2012.

a nevelést, a polgári életet és a művészi teljesítményeinket stb. Ez pedig talán túlságosan magas ár egy olyan anyagi jóléért, amely hosszú távon fenntarthatatlan...

Persze el kell ismerni, hogy posztindusztriális korunk változásainak pozitív hozadékai is vannak. Ilyen például, hogy a globális közvélemény jelentős nyomást tud gyakorolni az igazságtalan politikai struktúrákra, s így bizonyos mértékig képes korlátozni a nem demokratikusan működő államok vezetőinek önkényét. Az oktatás fontosságának hangsúlyozása – mint említettük – milliőkat volt képes kiemelni az írástudatlanságból, ami világszerte főleg a hagyományosan hátrányos helyzetű nőket sújtja. Aki tehát az elzárkózást választja, könnyen elszigetelődik, és megfosztja magát a nemzetközi közösséggel való együttműködés előnyeitől. Kuba vagy Észak-Korea nem vonzó példa. A protekcionizmus túlhajtása tehát jelentős veszélyekkel fenyeget:

1. Elszigeteltségre kárhoztatja a nemzeti közösséget és állampolgárait, kizárva őket a természetes gazdasági és kulturális vérkeringésből.
2. Lemond az erkölcsi univerzalizmusról és az emberi méltóság egyetemes jellegéről. Ezzel a fontos ponttal kapcsolatban nem lesz haszontalan rövid kitérőt tennünk.

KITEKINTÉS AZ ERKÖLCS TERÜLETÉRE

A fentiekben láttuk, hogy a „kozmpolita” világnézet meglepő optimizmussal viseltetik az amerikai neoliberális gazdasági modell iránt, és szinte vakon bízik annak jótékony hatásaiban. Ez globális viszonylatban sok kárt okoz. Erkölcsi alapelvei tekintetében azonban valami fontosat tanulhatunk tőle.

A leginkább figyelemreméltó mozzanat, hogy a kozmpoliták erkölcsi univerzuma valóban *egyetemes*. Szerintük ugyanis létezik egy kultúrák fölötti normarendszer, amelynek alapjaiban kellene meghatározni a kialakuló új világrendet. A kozmpolita gondolkodó e tekintetben kétségtelenül az ókori sztoikusok (és keresztények) utóda: világpolgár. Meggyőződése szerint alapvető erkölcsi felelősségünk, hogy ne csak a saját családunkat, nemünket vagy rasszunkat támogassuk, és azzal azonosuljunk, hanem az egész emberiséget tartsuk a szemünk előtt. Egy csupán részleges kulturális vagy nemzeti önazonosság nem képezheti az etikai követelmények alapját. A kozmpoliták tehát olyan erkölcsöt vallanak, amely egyetemes alapelvek nyomán tájékozódik, és azokat igyekszik – ha olykor kulturális meghatározottságait szem elől tévesztve is – gyakorlatra váltani.

Van ebben valami nagyon tiszteletreméltó, sőt intellektuális szempontból is megfontolandó. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha valamely eljárás vagy intézmény nem egyetemes elvek alapján működik, akkor a végső mérlegen hiányosnak és igazságtalannak kell ítélnünk. Mert emberi méltósága alapján minden embert azonos emberi alapjogoknak kell megilletnie. A részrehajlás kerülendő. Megjegyezzük, hogy az egyetemesség e gondolata a vallási etikából származik.⁷ Bár minden világvallásban megtalálható, történetileg a keresztény univerzalizmusból került át olyan szekularizált filozófiákba, mint a marxizmus vagy az ateista humanizmus. A kereszténység az emberi méltóságot Jézus Krisztus megtestesüléséből vezeti

7 Vö. F. FUKUYAMA: *A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*, Európa, Budapest, 2000, 318–319.

le: azért tekinti az embereket egymás testvéreinek, mert egyetlen közös Atya (a mennyei) gyermekeinek és Jézus Krisztus testvéreinek látja őket. Távolabbról e gondolat fogalmazódott meg az egyetemes emberi jogokban, melyeknek a kozmopolitizmus ideológiai örököse.

A protekcionista ezzel szemben – akik a posztindusztriális kor változásait elvi gyanúval szemlélik – leggyakrabban „közösségi” (pontosabban *kommunitarista*) etikát vallanak. Ezt azt jelenti, hogy nézetük szerint az erkölcsi gyakorlat és az abból fakadó mindenkori morális diskurzus mindig egy adott közösség életében gyökerezik, és attól lényegileg elválaszthatatlan. Az erkölcs kétségtelenül életformához kötődik. A protekcionista „közösségi” etika szempontjából a kozmopoliták erkölcsi univerzuma teljességgel tarthatatlan, utópisztikai és arrogáns. Hiszen a politikai és társadalmi élet kategóriái és alaptörvényei mindig egy sajátos hagyományba tartoznak, annak integráns részei, s csak azon belül lehet kötelező erejük. Le kell tehát leplezni a kozmopoliták egyetemességre benyújtott igényét: valójában a mindenkori saját közösségük értékeit tartják normaértékűnek, és ezeket vetítik bele más közösségekbe, mint állítólag „univerzális” értékeket. A protekcionista szerint elsősorban a nemzetnek, saját sorsközösségünknek tartozunk felelősséggel. Saját népünk érdekeit szem előtt tartani az elsődleges kötelesség; hiszen az egyetemes emberiség csupán eszme, ábránd, elérhetetlen elvonatkoztatás. Ha alaposabban szemügyre vesszük azt, amit egykor „egyetemesnek” tartottunk – érvelnek a protekcionista –, hamar kiderül róla, hogy valójában az is csak „részleges”, azaz valamely konkrét történelmi, nyelvi és szociokulturális közösséghez kötődő erkölcsiség (legyen bár ez a közösség a G8-ak, a multinacionális szervezetek, a nemzetközi bankkartellek, az Egyesült Nemzetek Szervezete vagy bármely más érdekcsoport, amely etikai kódexet alkot).

El kell ismerni, hogy a protekcionista „közösségi” etikája is tartalmaz egy megfontolandó alapigazságot. Amikor ugyanis valaki hangsúlyozza az általa követett életforma egyediségét és minden mástól megkülönböztetett voltát, bennfoglaltan azt is elismeri, hogy a nemzeti kultúrák valójában gazdagságot, valódi „értéket”⁸ hordoznak. A protekcionista előnyösnek és védelemre érdemesnek tekintik őket, és megőrzésükön fáradoznak, mivel hatékonyan felveszik a harcot a már említett kulturális „elsekélyesedés” (homogenizáció) ellen, és mérséklik a globalizáció pusztító hatásait. A nemzeti és kulturális közösségek védelmében felszólalni valóban állampolgári kötelesség, hiszen azok teherbírásán és integrálóképességén múlik a társadalmi és a politikai egyensúly. Mivel pedig valamennyi közösség véges integrációs képességgel rendelkezik, nem szabad feladni az igényt, hogy minden politikai eszközzel védelmezzük, és ne engedjük, hogy a kapitalista és a neoliberális pénzsóvárság elgyengítse vagy lerombolja. A nemzeti és kulturális közösség képvisellete tehát bizonyos mértékig minden időkre szóló kiemelt morális követelmény. Ám csak *bizonyos mértékig*. Hiszen súlyos történelmi tapasztalatok figyelmeztetnek, hogy a „nemzet” szó túlságosan könnyen válik erős ideológiai töltetű, elszigeteléssel (szegregacionalizmussal) fenyegető fogalomná, és bálványimádó kultusz tárgyává nőheti ki magát. Könnyű vele visszaélni, a transzcendencia helyettesítőjévé (valláspótlékká) tenni.

8 Az „érték” fogalmát itt köznyelvi értelemben használom. Heidegger értékkritikájától – melyet jelentős pontokon érvényesnek vélek (vö. M. HEIDEGGER: „Nietzsche mondása: »Isten halott«, in UÓ: *Rejtektutak*, Osiris, Budapest, 183–232) – e helyt eltekintek.

A fentiekből kiderült, hogy a posztindusztriális társadalomban zajló változások megítélése szükségképpen ellentmondásos: egyelőre nem világos, hogy egységesülő világunk számára vajon egy mindinkább nemzetközivé szélesedő civil társadalom pozitív ígérését rejtik-e (s így hozzájárulnak a béke és a demokratizálódás új korszakának kialakulásához), vagy voltaképpen az Amerikai Egyesült Államok gazdasági és politikai érdekeinek nyílt vagy burkolt képviseléről van szó. Bizonytalan tehát, hogy egy jobb világ beköszöntét jelzik-e, vagy az imperialista hegemonia további erősödése várható, amelynek ára a nemzet-államok és a helyi kultúrák lassú agóniája lesz. Két negatív következtetés azonban már ezen a ponton is levonható:

1. Egyrészt illúzió volna azt gondolni, hogy diadalmasan haladunk előre egy minden eddiginél magasabb rendű, „egyetemes világkultúra” felé, amely rövidesen a kozmopolita ideológia teljes és maradéktalan történelmi győzelmével végződik az egész világon.
2. Másrészt ugyanilyen valószínűtlen az is, hogy egyhamar megszűnik a nemzeti és etnikai hovatartozás fontosságának érzése (akár annak mérsékelt, akár túlhajtott formájában, mint a nacionalizmus, az etnocentrizmus, a tribalizmus vagy a rasszizmus).

Vajon létezik hát alternatíva az arrogáns kozmopolitizmus és a bizalmatlan protekcionizmus között? Milyen paradigma adódik még a kultúrák találkozására? *Peter L. Berger* osztrák-amerikai szociológus álláspontja mindenesetre reményt keltő. Szerinte egyfajta „köztes pozícióra” (*middle position*) van szükség „az elfogadás és a militáns ellenállás, a globális hegemonia és a parokiális elszigeteltség között”. Mint írja, „[e]gy ilyen keresésnek megvannak a nehézségei, ám [...] nem lehetetlen”.⁹ Mi jöhet még szóba mai plauzibilis modellként?

A KULTURÁLIS KEVEREDÉS MODELLJE

A harmadik paradigma a posztindusztriális kor változásainak értelmezésére komolyan veszi ugyan a kulturális különbségeket, de nem egyértelmű elzárkózással válaszol rájuk. Inkább annak a reményének ad kifejezést, hogy az egymással találkozó kultúrák átjárják egymást, s közben meg is változnak. Eszerint két kultúra találkozása során új valóság alakul ki, amely nem egyszerűen a két korábbi összegződése ($A + B = AB$), hanem lényegileg új realitás ($A + B = C$).

Ez még olyan kényes kérdések esetében is igaz, mint a vallásközi találkozás. Itt természetesen nem arról van szó, hogy két különböző vallás (például a kereszténység és az iszlám) találkozásakor egy harmadik keletkeznék, amely mindkettőtől különbözik. Ez szinkretizmust jelentene, a szó esszencialista értelmében. Ehelyett valójában az történik, hogy az iszlámmal (pontosabban az iszlám *híveivel*) találkozással a kereszténység (pontosabban a *keresztények*) éppúgy átalakul(nak), mint maga az iszlám (hívői): mindkét vallás követői nyitottabbá válhatnak a másik (sajátjukkal összeegyeztethető) igazságaira és értékeire (például az ima és az elmélyülés formái, a böjt és a jótékonyosság gyakorlása, a béke és igazságosság előmozdítása stb. terén). Érdemes szem előtt tartani, hogy bár a vallások „dogmatikája”

⁹ P. L. BERGER: Introduction. *The Cultural Dynamics of Globalization*, i. m. 16.

nagyban különbözik, erkölcsi kérdésekben jelentős egyetértést mutatnak. A kulturális keveredés (a vallásközi találkozás mintájára) általában véve nem a másik kultúrájának *sic et simpliciter* átvételét jelenti, hanem annak lehetőségét, hogy a másik kultúra szellemileg-spirituálisan megtermékenyítő, gazdagító hatású lehet, és – akarva-akaratlanul – maga is megtermékenyülhet a találkozás nyomán.

Számos bizonyíték áll rendelkezésre arról, hogy a kultúraközi találkozások során csak-ugyan ez történik. Csupán egyetlen példa: tanulságos az Európában és a Közel-Keleten művelt muszlim teológia különbsége. Tapasztalat szerint a demokratikus nyugati társadalmakban gyakorolt iszlám és annak hitreflexiója jelentősen átalakul (például a nők szerepével kapcsolatban, vagy az államhoz való viszony tekintetében), és szakértők szerint megalapozott a remény, miszerint ez a teológia idővel jelentős befolyásra tesz szert egy „új iszlám” kialakulásában, amely a kulturális különbségeket békésebben (érettebben) viseli.¹⁰

A katolikus teológiai gondolkodás úgy tekint a posztindusztriális társadalomban végbemű változásokra – így például a globalizációra, a technikai fejlődésre, a városiasodásra stb. –, mint az emberiség bukott, mégsem velejéig romlott természetének következményeire. Ez a megközelítés – mely jelentősen különbözik a protestáns teológia főáramától (mely sokkal borúlátóbb a bűnbeesés utáni emberi természet állapotával kapcsolatban) – voltaképpen arra mutat rá, hogy a kultúrák találkozásakor a jó és a rossz is kevert formában van jelen. A változásokban kétségkívül léteznek megerősítésre érdemes, pozitív tendenciák, ám kritikai távolságvételt is szükség van. Az üdvözlendő körülmények közé tartozik a világgazdaság növekedésének köszönhető általános életszínvonalbeli emelkedés (az éhezés részleges legyőzése), a technológia előnyeinek mind hozzáférhetőbbé válása, a jobb orvosi ellátáshoz és a közoktatáshoz való hozzáférés, az elnyomó hierarchikus struktúrák szétrombolása és sok helyütt a kormányzás demokratikusabb formáinak kikényszerítése, stb. A politikai teológusok (s közülük legélesebben a felszabadítás teológiájának képviselői) ugyanakkor joggal mutatnak rá a változások negatív hatásaira is: az önelégült individualizmus, a globális bűnözés, a környezetszennyezés (az ökológiai válság), valamint a korrupció terjedése, a szegény és önérvényesítésre képtelen népcsoportok peremre szorítása, a nyomornegyedek (a városiasodás kárvallottjai lakóhelyeinek) elszaporodása, az ideológiai és vallási konfliktusok kiéleződése, valamint a terrorizmus (a vallások és civilizációk összecepsása) fokozódó veszélye stb. továbbra sem engedi, hogy elégedetten hátradőljünk.

Felemás helyzet állt elő tehát. A kulturális keveredéssel nem vagy- vagy helyzetben találjuk magunkat, hanem olyan komplex valóságban, amelynek megértéséhez is-is logikára van szükség. Hiszen egyfelől kétségtelenül jelen van az emberi *hübrisz* (gög) és a fékezett birtoklásvágy (amely a gyakorlatban elválaszthatatlan közvetlen kulturális környezetünk szűklátókörűségétől, önzésétől és etnocentrizmusától); másfelől azonban Isten működése is tetten érhető a globális léptékűvé vált történelemben. Mivel pedig a bűnös (vagy korlátolt) és pozitív tényezők a gyakorlatban mindig összekeverednek, a tényleges helyzetek értékeléséhez a megkülönböztetés képességének gyakorlására van szükség. Egyetlen konkrét példa: az orvostudományé. A modern medicina kialakulása óriási áldás

10 Vö. például P. JENKINS: *God's Continent. Christianity, Islam, and Europe's Religious Crisis*, Oxford University Press, New York, 2007.

az emberiség számára, s az új eredmények elterjedésében a globalizált világ változásainak elévülhetetlen szerepük van. Ugyan ki kívánna józan ésszel lemondani korunk medicinájának eredményeiről, s ki ne örülne annak, hogy immár hozzáférhetőek a Föld gazdaságilag elmaradottabb vidékeire, a jóléti világ határain kívül is? Ugyanakkor azonban a gyógyszer-gyártó multikégek üzletpolitikája miatt számos gyógyszer és terápia továbbra is elérhetetlen a szegények számára. Mivel a haszon a gyógyszeripar működésében is jelentős mozgatóerő, a szakemberek olyan betegségek gyógyítására szakosodnak, amelyek a gazdagok életét védik. Ezért az olyan járványok és népbetegségek gyógyítására, amelyek a Föld népességének nyolcvan százalékát érintik (ilyen például a malária, a vérhas, a folyami vakság, az AIDS és a Dengue-láz), a kutatásra költött összegek kevesebb mint tíz százalékát fordítják.¹¹ Továbbra is nagy szükség van tehát arra, hogy szót emeljünk azok érdekében, akiknek csak korlátozott önérvényesítési képességük van, hogy a változásokat az emberiség irányába igyekezzünk befolyásolni. Ezt jelenti, hogy a változásokra egyszerre mondunk igent és nemet. És mi a helyzet a kulturális keveredéssel szűkebb régióinkban? Globalizált korunk kevés karizmatikus vezetője közül van valaki, akinek – úgy tűnik – a minket foglalkoztató problémákkal kapcsolatban lényeges és előremutató mondanivalója van.

PROVOKATÍV JAVASLAT: FERENC PÁPA FELHÍVÁSA

Európa-szerte (s térségünkben talán különösen is) jelentős nyilvánosságot és politikai visszhangot kaptak Ferenc pápának az emigrációra és az európai menekültválságra vonatkozó elképzelései. Mivel az átpolitizált kontextus nem használ az elfogulatlanságnak, nem lesz haszontalan nagy vonalakban felidézni az eseményeket.¹²

Mint emlékeztet, 2015 áprilisában a pápa Lesbosz szigetén személyesen is meglátogatta az ott lévő menekülteket, és magánrepülőgépén egy családot vitt magával Rómába. Saját példájával is buzdítani akart a menekülők befogadására. Svédországi lelkipásztori útvjáról visszatérve, 2016 novemberében, egy újságíró kérdésére újra kifejtette az elsősorban Szíriából és Irakból érkező menekült- és migránshullámmal kapcsolatos nézeteit, reagálva a „keresztény Európa” „veszélybe sodródására” vonatkozó, azóta sokszor megfogalmazott félelmekre is. Feltűnő, hogy a pápa nem ideologikus módon közéletített a problémához. (*Nota bene*: már a „keresztény Európa” kifejezés is igen jelentős ideológiai töltettel rendelkezik.) Azt emelte ki, hogy a „vezetők józanságára” (*prudenza dei governanti*) van szükség, akiknek „[n]agyon nyitottnak kell lenniük a befogadásukra, de számolniuk kell azzal is, hogy miként lehet őket elhelyezni, hiszen egy menekültet integrálni kell”.¹³

Vajon arról volna szó, hogy Ferenc pápa megváltoztatta korábbi álláspontját, és immár végre „realisztikusabban” gondolkodik a menekültek befogadásával kapcsolatban? Visszakozott volna az eredeti felszólítástól, miszerint be kell fogadni őket? Ennek ellentmond,

11 D. A. FRASER: *Globalization*, i. m. 341. ■ 12 Itt jelentős részben a Szent Egyed közösség alapítójának, *Andrea Riccardi* olasz katolikus történésznek a gondolatait veszem alapul. A. RICCARDI: *La forza disarmata della pace. Movimento, pensiero, cultura*, Jaca Book – Comunità Sant’Egidio, Milano–Roma, 2017; Uő: *Integrare è un dovere. La visione di Papa Francesco sugli immigrati*: www.andrearriccardi.it ■ 13 *Viaggio apostolico del Santo Padre Francesco in Svezia* (31 ottobre – 1 novembre 2016): <https://w2.vatican.va>

hogy Lampedusában – első Rómán kívüli lelkipásztori látogatása alkalmából – és azóta többször is határozottan szót emelt a „közömbösség globalizációja” (*globalizzazione dell'indifferenza*) ellen. Jobban érthető a dolog, ha észrevesszük: a pápa erőfeszítései a lelkiismeret érzékenyítésére irányulnak. Nem szűnik meg hangsúlyozni, hogy a menekülteket nem szabad számnak vagy statisztikai adatnak tekinteni, hiszen emberi személyekről van szó. Az olasz jezsuiták menekültszolgálat (Centro Astalli) fennállásának harmincötödik évfordulója alkalmából mondott videóüzenetében (2016. április) a menekültekhez szólva talán a szokásosnál is provokatívabban fogalmazott: „Bocsássátok meg a társadalmaink zártságát és [irányotokban való] közömbösségét. E társadalmak félnek az életük és a mentalitásuk megváltozásától, márpedig a ti jelenlétetek ezt követeli. Úgy kezelnek benneteket, mint terhet és problémát, megfizetendő árat, pedig valójában ajándékok vagytok!”¹⁴

A pápa ismételten „okosságot” (*prudenza*) kért a vezetőktől, ami persze nem azonos az óvatoskodó bátorlansággal vagy féltékenységgel. Inkább arról a sarkalatos erényről van szó, amely – az evangélium és Aquinói Szent Tamás szerint – a szeretetet szükségszerű kísérője.¹⁵ Az okosság a menekültekkel és migránsokkal szemben a vezetők részéről azt jelenti, hogy *integrálni* kell őket. Az integráció nem gettósítást jelent, sem azt, hogy bezárjuk előttük a kapukat, hanem azt, hogy országaink és azok közvéleménye előtti felelősséggel, emberségesen próbálunk viszonyulni hozzájuk. Mindez egyúttal jól felfogott demográfiai és gazdasági érdeke is a fogyó és elöregedő európai társadalmaknak.

Ferenc pápa nézeteivel sokan és sokféle módon éltek már vissza, rendszerint ideológiai alapon. „Liberális katolikusok” próbálják meg beleolvasni szavaiba az egyházi intézményességgel szemben meglévő saját ellenérzésüket,¹⁶ konzervatívok használják fel saját ingó önazonosságuk megtámogatására azáltal, hogy képtelenebbnél képtelenebb vádakkal illetik, és persze a politikusok közül is sokan felismerték, hogy az emberek félelmeire játszani kifizetődő vállalkozás, mely szavazatok formájában is gyorsan megtérül. Az alantas érzelmek meglovagolásának a politikában régi hagyománya van – s ha nem volnának a külföldiek, a politikusok nyilván más okot találnának. A bűnbakképzés kétségtelen „előnye”, hogy gyorsan alkot kohéziót a közösségen belül – ám a politikában a tűzzel való játékhoz hasonlít.

Az argentin pápa olyan országból jön, amely több hullámban érkező bevándorlókból formálódott. Nem véletlenül fogalmazott így: „Nem szabad megijednünk, hiszen Európa [maga is] kultúrák folyamatos integrációjából formálódott.”¹⁷ Nehéz volna tagadni e kijelentés igazságát.

Ma valamennyi európai nagyváros multikulturális. Tőlünk nyugatabbra ez talán még szembetűnőbb. Például a Németországba való bevándorlás korántsem új jelenség, valójában hosszú történelmi múltra tekint vissza. Ha az egységes német nemzetállam létrejöttétől vesszük fel a fonalat (1871), az első hullámot a XIX. század közepétől, a Ruhr-vidékre

14 Videomessaggio del Santo Padre Francesco in occasione del 35. Anniversario del Centro Astalli per i rifugiati (19 aprile 2016): <https://w2.vatican.va> ■ 15 Jézus Krisztus arra hívta követőit, hogy legyetek „okosak, mint a kígyók, és egyszerűek, mint a galambok” (Mt 10, 16); az okosság erénye Aquinói Szent Tamás szerint „a megteendő cselekedet helyes mértéke”, amely „szükséges az ember számára, hogy jól éljen, nemcsak ahhoz, hogy jóvá váljék”. AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Summa Theologiae*, II-II, q. 57, a. 5; vö. még q. 47, a. 2). ■ 16 Vö. például KAMARÁS I.: *Ferenc pápa legendáriuma*, Luther, Budapest, 2015. ■ 17 *Viaggio apostolico del Santo Padre Francesco in Svezia* (31 ottobre – 1 novembre 2016), i. m.

betelepülő lengyel vendégmunkások érkezésétől számíthatjuk; ezt követte a két világháború okozta népességkeveredés, az 1960-as évektől a spanyol és portugál vendégmunkások, majd a török és lengyel munkavállalók milliói, utóbb pedig a balkáni háború idején érkező szerbek és horvátok. A Közel-Keletről induló menekülthullám tehát – amely 2016 márciusában tetőzött, és mára lecsengőben van – korántsem számított előzmények nélkülinek. Ha a francia (protekcionista) modellt és az angol (kozopolita) mintát sikertelennek ítéljük is, az integráció terén szerzett európai történelmi tapasztalatokat semmiképpen sem tekinthetjük maradéktalanul kudarcosnak.

Sapienti sat: e helyt legyen elég csupán néhány rövid utalás a magyar nép rendkívül gazdag integrációs tapasztalataira. A Kárpát-medence az elmúlt évezredben a népek olvastótégléyként működött, és nemzetállamként Magyarország hosszú történelme alatt sikeresen magába olvasztott egy egész sor népcsoportot. A kunok, bőszőrmények, cipszerek, svábok, szászok, tótok, oláhok, szerbek, horvátok stb. jelenlétéről ma már leginkább csak néhány tucatnyi helység- és vezetéknevünk tanúskodik. Immár semmi akadály a vegyes házasságoknak, és csak a kulturális antropológusokat és néprajzkutatókat foglalkoztatják a még meglévő tájnyelvi vagy mentalitásbeli különbségek.

Manapság persze az integrációnak a korábbinál jóval tudatosabban és tervszerűbben kell történnie. Ez állami és osztálytársadalmi feladat, ám a keresztények részvétele – már csak a pápa felhívása miatt is – kitüntetetten időszerű. Gyakorlati javaslatképpen megkockáztathatjuk: néhány éven belül minden katolikus oktatási intézmény valamennyi osztályában ülnie kellene két gondosan kiválasztott, ösztöndíjas tanulónak, akik szociálisan hátrányos helyzetűek (cigányok, migránsok vagy bevándorlók gyermekei). Ha valóban tehetségesek, szupervízió mellett egyetlen felzárkóztató évnek elégnek kell lennie, hogy behozzák az addigi iskolai tanulmányaik során felhalmozott hátrányt. A felzárkóztatás és az elitképzés *nem elsősorban* pénz kérdése – bár nyilvánvalóan az is kell hozzá. Fontosabb a szerető figyelem légköre, a származási családdal ápoljt jó kapcsolat és a folyamatos személyes kísérelés a nevelők részéről. A program látványos eredményeket hozna – három-négy generáció elteltével (vagyis leghamarabb száz éven belül). A szociális munkától hiába is váránk gyors sikereket...

Ferenc pápa reálpolitikai érzékről tanúskodik akkor is, amikor folyamatosan arra hívja fel az európai vezetők figyelmét, hogy fejlődésre és békére irányuló politikát (ne pedig „érdekközpontú” *politica d’interesse*) folytassanak azokon a területeken, *ahonnan a menekültek és migránsok érkeznek*. A cél az, hogy azoknak, akik jobb életre vágnak, ne kelljen elhagyniuk a hazájukat, és Európába jönniük. Persze el kell oszlatni azt a(z) európaiak táplálta) hamis illúziót is, miszerint éppen Európa kénytelen viselni e jelenleg folyó népvándorlás terhének java részét. A Szíriából érkező menekültek legnagyobb tömegeit valójában Libanon, Jordánia és Törökország fogadja be. Az árnyaltabb tájékoztatáshoz az is hozzátartozna, hogy a nyugati médiumok kellő súllyal adjanak hírt azokról a nagy belső népességmozgásokról is, amelyek Afrikán, Latin-Amerikán vagy Ázsián belül történnek. Ebből a kontextusból kiderülne, hogy Európa nem egyedülálló – s csak a saját részét kell megtennie.

Nemrégiben egy jezsuita barátom lelkesen mesélt arról, hogy Indiában meghallgatta *Michael Calabria* amerikai ferences társadalomtudós egyik előadását. Mint mondta, jó volt egy amerikai szájából hallani, hogy a mai világban az első számú „terrorizmus” az igazságtalan globális társadalmi rendszer. S valóban, Indiából, Kenyából vagy Mexikóból nézve

az az átlagos életszínvonal, amelyen Európában (és Magyarországon is) élünk, botránynak számít. Ferenc pápa szavai ezért a nyugati, névleg keresztény világnak is szólnak. Abban segíthetnek, hogy nagyobb együttérzéssel (és kevesebb félelemmel) tekintsünk a jövőbe. S hogy ne rettegjünk a történelemtől...

SPIRITUÁLIS VÉGSZÓ

Persze naivitás volna azt várni, hogy Ferenc pápa bevándorlási politikájával a népesség nagy százaléka (és legalább a politikusok kis része) egyetértsen. A kereszténység sohasem volt tömegmozgalom, s aligha számíthat népszerűsége az, aki megtérésre, adott esetben a kényelmes polgári életmód feladására szólít fel. Ez már csak így van a proféták óta. Az erények (szolidaritás, vendégbarátság, segítőkészség, önzetlenség stb.) hősiek fokú gyakorlása minden korban legfeljebb a szentek jellemzője volt – ma sem lehet rákényszeríteni senkire.

Megfontolandó azonban, hogy a világméretű folyamatokat figyelembe véve úgy tűnik, a társadalmak keveredése (meszticizálódása, kreolizációja) elkerülhetetlen folyamat. Az örömhír pedig az, hogy megalapozott remény van arra, hogy – miként eddig mindig történt – az „új európaiak” sikeres integrációja a továbbiakban is gazdagítani fogja a befogadó országok kultúráját. Szükségünk van rájuk – s nem csupán gazdasági megfontolásokból. Már az is bizonytalan, hogy egyetlen ország vagy régió adminisztratív intézkedésekkel képes lehet-e megfordítani egy kontinens demográfiai folyamatait. Az azonban talán még inkább kérdőjeles, hogy kulturális és spirituális szempontból jó politikának számít-e a menekültektől való teljes elzárkózás. Megeshet ugyanis, hogy néhány évtized múlva a protekcionista paradigma hívei maguk kényszerülnek majd arra, hogy betelepülőkért folyamodjanak. Ám a pápa víziója valójában még többet (kulturális és spirituális lehetőségeket) tartogat Európa számára. A rövid távú gondolkodás meghaladására hív. Annak lehetőségét rejti, hogy önazonosságunkat megőrizve gazdagodni tudjunk a kultúrák között folyamatosan zajló csere és megosztás révén.¹⁸

Fentebb a kulturális keveredést (Ferenc pápa modelljét) javasoltuk megfontolásra, mint a fejlődés lehetséges követendő útját. E javaslat szociológiai alapja az a felismerés, hogy a posztindusztriális kor planetáris léptékű társadalmában az új technológiáknak köszönhetően immár mindenki élete kölcsönös függésben áll. Sorsunk a Földön visszafordíthatatlanul összefonódott. Ma minden szakember – és egyre inkább a tájékozott közvélemény is – tisztában van vele, hogy a fogyasztás bősége az iparilag fejlett országokban olyan buborékhoz hasonlít, amely bármelyik pillanatban kipukkanhat. A nyugati világ életszínvonala közismerten fenntarthatatlan. Ha az anyagi jólét e fokát ki akarnánk terjeszteni a glóbuszon élő minden emberre – vagyis ha megengednénk, hogy ők is hasonló ökológiai lábnyomot hagyjanak maguk után, mint mi, nyugatiak –, akkor mintegy további nyolc Föld méretű bolygóra volna szükség. Csakhogy nincs lehetőségünk újabb bolygókat belakni és kizsákmányolni. Ez pedig a szaktudományos felismeréseknél messzebbre hív: spirituális dimenziókba. Rezignáció vagy tudományos-fantasztikus ábrándozás

18 A. RICCARDI: *Integrare è un dovere. La visione di Papa Francesco sugli immigrati*, i. m.

helyett tehát helyesebb lesz eltanulni valamit a fejlődés nyugati főáramától távol élő hagyományos kultúráktól: a feladat az *egyensúlyorientált* gondolkodás- és életmód elsajátítása. A dolog sürgős, hiszen a Föld teherbíró képessége mára a válságküszöb határáig tétetik próbára. Egyelőre nem világos, hogy a technológia képes lesz-e megtalálni a megoldást azokra a problémákra, amelyek létrejöttéhez maga is lényegesen hozzájárult. Persze a technológiaellenesség („gandhizmus”) sem megoldás, hiszen az emberiség mai létszámával képtelen a túlélésre a tudomány és a technika segítségével nélkül. A történelemben nem vezet út visszafelé. A megoldás inkább a szolidaritás, az érzékenységek növelése, egy spiritualitás vezérelte életszemlélet irányában keresendő.

Vajon a nemzetek és a születő globális intézmények képesek lesznek-e átvészelni a fenyegető (és valószínűsíthető) természeti katasztrófákat? Tudnak majd a keresztények – Jézus Krisztus szellemében – szót emelni a legszegényebbek érdekében, s így lényeges szerepet vállalni a globális gondolkodás alakításából egy emberségesebb jövő érdekében? Végül pedig: vajon milyen hatással lesz magára az egyházi gondolkodásra és a teológia fejlődésére az a tény, hogy a kereszténység súlypontja az északi féltékről fokozatosan áthelyeződik a délre (vagyis hogy a keresztények többsége hamarosan túlnyomórészt a globális folyamatok kárvallottjai, nem pedig a kedvezményezettjei közé tartozik majd)?¹⁹ A jövő nyitott és – természetéből adódóan – elvileg beláthatatlan. Ezek az empirikus kérdések még válaszra várnak, s a választ az idő meg fogja adni.

De kérdezhetünk másképpen is. Isten vajon egyetért-e a történelmünkkel, különösen a rendszerváltás óta eltelt emberöltő történelmével? A mai szekularizált füleknek nyilván furcsán hat ez a törőlmetszett teológiai kérdésfeltevés. Pedig történetileg kimutatható, hogy ilyen kérdésekből nőtt ki az etika, s az olyan aggodalmak is, mint például hogy globalizált világunk vezető intézményei vajon képesek-e elősegíteni az igazságosságot és az emberek jóllétét; valamint hogy azok vajon olyan struktúrákat eredményeznek-e, amelyek nyomán növekszik az egymás (különösen pedig a szegények és rászoruló)ok) iránti megbecsülés és a segítségnyújtás; végül pedig hogy vajon fenntartható-e a jelenlegi fejlődés (ami szintén a teremtett világ tiszteletén és a kapott természeti erőforrások megbecsülésén múlik).

Isten természetesen nem fordított hátat a világnak, Szentlelke által továbbra is működik benne – az egyház keretein belül és kívül egyaránt. A posztindusztriális kor változásai, mint fentebb kiemeltük, részben afelé hatnak, hogy az emberiség minél inkább a béke és a testi-lelki jóllét virágzó közösségévé váljon. Mint láttuk, ez a teológiai eredetű gondolat kapott hangot a XIX. század szekularizált politikai ideológiáiban (marxizmus, ateista humanizmus). Hegel szerint pedig – aki a nyugati szellem történetében e gondolatokat legutóbb fejlesztette impozáns filozófiai rendszerré – a világtörténelemben az Abszolút Szellem mozgása érhető tetten, s e fejlődési folyamat végcélja az az Ómega-pont, amelyben az emberi civilizáció végső soron Istennel egyesül. Azt is hangsúlyoztuk, hogy bizonyos értelemben ugyanez a szemlélet hat továbbra is a kozmopolita neoliberalizmus gazdaságtanában, amely a globalizáció és a demokratizálódás folyamataiban, valamint a technika fejlődésében egy eljövendő jobb világ ígérését látja. Az új rend erényes és kemény munkára, valamint kreativitásra épül majd, mely – ezen optimista forgatókönyv szerint –

19 Vö. D. A. FRASER: Globalization, i. m, 342.

jólétet és törvényességet fog eredményezni: a termelés hatékonysága lehetővé teszi majd mindenki szükségleteinek kielégítését, és elvezet a szegénység felszámolásához, valamint a mindenkit megillető emberi jogok megvalósításához.

Persze ezekben az ideológiákban mindig jelen van az utópisztikus töltet és a véges dolgok abszolutizálásának (a bálványimádásnak a) kísértése. Csakhogy attól, hogy valami túlzottan naiv és optimista, nem mindenképpen rossz is. A világ jobbítására irányuló minden politikai kísérlet és gazdasági törekvés előfeltételezi valamifajta *haladás* lehetőségét. A mai globális folyamatokkal persze nem értük el a „történelem végét”.²⁰ Nagyon is sok tennivaló maradt még. Az ökológiai erőszak, a nemzetközi bűnözés (a szerverkeskedelemtől az atomterrorizmusig), a politikai korrupció és a vallási alapú terrorizmus – hogy újójag csak néhányat említsünk – más, hasonlóan rövid távú gondolkodásra utaló jelenségekkel együtt továbbra is féktelen kizsákmányolással, sőt megsemmisüléssel fenyegeti a Földet. Érdemes azonban észrevenni, hogy ezek ellen nem a protekcionista elzárkózás a megoldás, hanem egyrészt a jó melletti fáradhatatlan elköteleződés, másrészt pedig a „kesztyű felvétele”, a proaktív ellenállás. Az előttünk álló kihívás spirituális jellegű: arra vagyunk meghívva, hogy ellene mondjunk a kapzsiság és a gyűlölet önromboló kísértésének, és igyekezzünk jobb világot magunk után hagyni. Ez pedig csakis a kultúrák találkozása és kölcsönösen gazdagító összeolvadása révén jöhet létre.

A szerző jezsuita szerzetes, a római Pápai Gergely Egyetem adjunktusa.

Ferenc Patsch, SJ: Trust in the Melting of Cultures? Critical Observations About the Three Basic Models of Relating to the Changes of Our Era. *The study brings into spotlight the cultural dimension of the transformation of our global world. It aims to answer the question what the society of the future will be like. Which paradigm will shape crosscultural encounters? Will we manage to integrate the crowds of immigrants arriving to Europe by the hundred thousand? The article sums up the cultural changes faced by Western society on a global scale and places them into a larger historical context. Next, it outlines those three basic paradigms by which cross-cultural encounters are usually modelled by social sciences and humanities (cosmopolitanism, protectionism, trust in the melting of cultures). According to the author, the attitude that unilaterally views the changes as promising is just as wrong as the one that sees only danger in the new tendencies. There is a need for a balanced and modulated discussion of the evolved situation. The author represents the view according to which Pope Francis's suggestion on modelling cross-cultural encounters is at least worth considering: instead of seclusion from the modern world and subserviency to it we need an active cooperation led by compassion and solidarity. It is spiritual insights, therefore, that help us get closer to the solution.*

Keywords: *cosmopolitanism, protectionism, trust in the melting of cultures, compassion, solidarity, cooperation, Pope Francis, spiritual insights.*

20 Utalás Francis Fukuyama provokatív tételére, miszerint a szocialista tábor összeomlásával a kapitalizmus immár alternatívátlaná vált: vö. F. FUKUYAMA: *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa, Budapest, 2014.